

İBNÜ'L-ESİR, Ziyâeddin

(ضياء الدين ابن الأثير)

Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh
b. Muhammed b. Muhammed
eş-Şeybânî el-Cezerî
(ö. 637/1239)

Belâgat âlimi, münekkît ve vezir.

25 Şâban 558'de (29 Temmuz 1163) Cizre'de (Cezîre-i İbn Ömer) doğdu. Bundan dolayı Cezerî, Şeybân kabilesine mensup olduğu için de Şeybânî nisbeleriyle anılır. Şeybân kabilesinin ileri gelenlerinden olan babası, Musul Hükümdarı İmâdüddin Zengî'nin veziri Ebû Ca'fer el-İsfahânî katında özel itibarı olması sebebiyle "Esîr" (tercih edilen, itibarlı) lakabını almış, birer âlim olarak yetiştiği üç oğlu da Beni'l-Esîr diye tanınmıştır. Bu üç kardeş lakaplarıyla (Mecdüddin, İzzeddin, Ziyâeddin) birbirinden ayrılır; Ziyâeddin bunların en küçüğüdür.

İlk öğrenimini Cizre'de gören Ziyâeddin, yirmi bir yaşında iken babası ve iki kardeşiyle birlikte zamanın ilim ve kültür merkezi olan Musul'a göç etti. Asıl tahsilini orada yaptı. Ebû Temmâm, Buhtûrî ve Mütenebbî'nin divanları başta olmak üzere pek çok şiir ezberledi. Nahiv, lugat ve beyân ilimlerini öğrendi. Tahsilini tamamladıktan sonra 587 (1191) yılında dostu Kâdî el-Fâzıl'ın aracılığı ile Selâhaddin-i Eyyûbî ile tanışıp onun hizmetine girdi. Birkaç ay yanında kaldıktan sonra Selâhaddin'in oğlu el-Melikü'l-Efdal Ali onun kendi hizmetine verilmesini isteyince Selâhaddin tercihi İbnü'l-Esîr'e bıraktı. İbnü'l-Esîr de el-Melikü'l-Efdal'i tercih ederek özel kâtibi oldu. 589'da (1193) Selâhaddin'in ölümü üzerine Efdal Şam (Suriye) hükümdarı, İbnü'l-Esîr de onun veziri oldu. Bir süre sonra kardeşi Mısır hâkimi el-Melikü'l-Azîz ile amcası el-Melikü'l-Âdil birleşip Efdal'den Şam'ı aldılar ve ona Sarhad'i verdiler. İbnü'l-Esîr de Şam'dan kaçıp Sarhad'e Efdal'in yanına gitti. 595 (1199) yılında Aziz vefat edip sekiz yaşındaki oğlu el-Melikü'l-Mansûr halife olunca devlet adamları Efdal'i çağırıp yeğeninin vasfisi ve nâibi olarak Mısır hükümdarı olmasını istediler. Efdal bu teklifi kabul etti; bir yıl sonra İbnü'l-Esîr de Mısır'a gitti. Ancak Efdal ile amcası Şam Hükümdarı el-Melikü'l-Âdil arasında savaş çıkması üzerine Efdal 596'da (1200) Mısır'ı terkedip bilâd-i şarka çekilmek zorunda kaldı, ardından Sümeysât'ta (Samsat) yerleşmeye karar verdi. İbnü'l-Esîr de Mısır'da bir süre gizlendikten son-

ra Sümeysât'a giderek Efdal'e hizmet etmeyi sürdürdü. Daha sonra Efdal'in kardeşi Halep Hükümdarı Gâzî el-Melikü'z-Zâhir'in hizmetine girdi. Ancak onunla geçinemeyip Musul'a, ardından Erbil'e, oradan da Sincar'a gitti. Fakat buralarda tutunamayarak tekrar Musul'a döndü. Musul Hükümdarı Nâsirüddin Mahmûd Arslanşah tarafından divan kâtibi olarak tayin edilen İbnü'l-Esîr hayatının geri kalan kısmını burada geçirdi. Hükümdarın elçisi sıfatıyla Bağdat'ta bulunurken 29 Rebülâhîr 637'de (28 Kasım 1239) vefat etti. İbnü'l-Esîr, şiirde başarısız olmasına rağmen inşâda mahirdi. Dostu Kâdî el-Fâzıl ile mektuplaşır, onun inşâlarına nazireler yazardı. Kendisi gibi edip olan Şerefeddin Muhammed adlı oğlu 622'de (1225) genç yaşta ölmüştür.

Babasının yakın dostu olan İbn Hallikân kendisinden istifade etmek için birçok defa Musul'a gittiğini, ancak görüşmelerinin mümkün olmadığını söyler (*Vefeyât*, V, 391). İbnü'l-Esîr kibirli, bencil ve başkalarının görüşlerine değer vermeyen bir tabiata sahipti. İbn Hallikân muhtemelen bu sebeple onunla görüşme imkânı bulamamıştır. Otuz yıl süren başarısız siyasî hayatında İbnü'l-Esîr çevresindekilerin, halkın ve devlet adamlarının nefret ve düşmanlığını kazanmış, birkaç defa öldürülme tehlikesi atlatmıştır. Efdal'e, babası Selâhaddin'in arkadaşlarını ve onun tayin etmiş olduğu memurları görevlerinden azlettirmiş, onlar da Kahire'ye giderek kardeşi Aziz'e sığınmışlardı. Efdal'in hükümdarlığının kısa sürmesinin ve ömür boyu dargın olduğu kardeşi İzzeddin İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil* adlı tarihinde el-Melikü'l-Efdal, el-Melikü'l-Azîz ve el-Melikü'l-Âdil'in hayat hikâyelerini anlatırken ondan hiç söz etmemesinin sebebi de muhtemelen budur.

İbnü'l-Esîr, bu çalkantılı siyasî hayatına rağmen ilim ve edebiyatla ilgisini kesmemiş, siyasî kişiliği ona birçok âlim ve ediple tanışma ve onlardan faydalanma imkânı vermiştir. Edebiyat, belâgat, edebî tenkit, inşâ usulü gibi sahalarda değerli eserler meydana getirmek suretiyle sağladığı ilmi ve edebî şöhreti onun siyasî kimliğini unutturmuştur. Eserlerinde iki çeşit üslûp görülür. Bunlardan birincisi mektuplarında görülen, başta seciler olmak üzere bedî nevileriyle süslü sanatlı üslûp, ikincisi de *el-Meseli's-sâ'ir* ile diğer ilmi eserlerinde takip ettiği kolay anlaşılan secisiz ve sanatsız üslûptur. Birinci üslûpta yoğun edebî sanatlarla âyet, hadis, şiir iktibaslarının ve tazminlerin çokluğu şeklinde karakteristik çizgi gös-

teren Kâdî el-Fâzıl inşâ mektebinin etkisi görülür. Belâgat, edebî tenkit ve bazı ilmi eserlerdeki eleştirileri son derece sert ve hakaretlerle doludur.

Eserleri. 1. *el-Meseli's-sâ'ir fî edebi'l-kâtib ve ş-şâ'ir*. İbnü'l-Esîr'in edebî şöhretinin doruğa erişmesini sağlayan belâgata dair bu eser daha müellif hayatta iken istinsah edilmeye başlanmış ve kısa zamanda İslâm âleminin merkezlerine ulaşmış, Bağdat ve Musul'da büyük ilgi görmüştür. İbn Ebü'l-Hadîd eserde müellifinin kendini öven, eski âlimleri ve eserlerini yeren ifadeleri görünce ağır tenkitlerle dolu *el-Felekû'd-dâ'ir 'ale'l-Meseli's-sâ'ir* adlı şerhini kaleme almıştır. Bunun üzerine edebî bir tartışma başlamış, İbnü'l-Esîr'i ve İbn Ebü'l-Hadîd'i tutanlar birçok tenkit eseri yazmıştır. Bu arada Ma'tûk b. Sa'd b. Abdullah es-Sümeysâtî *er-Ravzü'z-zâhir fî mehâsinil-Meseli's-sâ'ir*, Selâhaddin es-Safedî *Nuşretü's-sâ'ir 'ale'l-Meseli's-sâ'ir*, İbnü'l-Esîr'in öğrencisi Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Hüseyin es-Sincârî *Neşrü'l-Meseli's-sâ'ir ve tayyû'l-Feleki'd-dâ'ir*, Abdülazîz b. İsâ *Kaṭ'û'd-dâbir 'anil-Feleki'd-dâ'ir*, Yahyâ İbnü'l-Lebbûdî *Nüzhetü'n-nâzir fî'l-Meseli's-sâ'ir* ve Ahmed İbnü'l-Attâr *Nüzhetü'n-nâzir fî'l-Meseli's-sâ'ir* adlı kitapları kaleme almışlardır. İbnü'l-Assâl eseri *Muhtaşarü'l-Meseli's-sâ'ir* adıyla ihtisar etmiştir. Öğretici yanı, konuların düzenlenmesi ve bizzat müellifi tarafından Bağdat ve Musul'da okutulmuş olması *el-Meseli's-sâ'ir*'in şöhretine tesir eden sebeplerdendir. Eserde beyân ilmi eskerde olduğu gibi belâgat karşılığı olarak kullanılmıştır. Çünkü belâgat ilimlerinin meânî-beyân-bedî şeklinde üçlü taksimi Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ʿulûm*'u ile başlamıştır. Belâgatta güzeli-çirkinî, iyiyi-kötüyü ayırt etmek için kurallı değil zevki ölçü kabul eden âlimlerin sonuncusu olan İbnü'l-Esîr, eski âlimlerin kitaplarında dağınık halde bulunan belâgata dair bilgileri bir araya getirmiştir. Bir mukaddime ile iki bölümden (makale) oluşan eserin mukaddimesinde beyân (belâgat) ilminin usulü, konusu, faydası, fesahat, belâgat, beyân ilmi için gerekli ilimler (sarf, nahiv, lugat, emsâl, ahbâr, âyet, hadis) incelenmiştir. Birinci bölümde seci, cinas, tecnis, tekrîr, tarsî gibi lafzî sanatlar, ikinci bölümde mânevî sanatlar ele alınmış, âyet ve hadislerden, eski ve yeni şiirlerden, hitabe ve risâlelerden örnekler verilmiş, ancak müellif bu örneklerin çoğunu ağır bir dille eleştirmiştir. Eserde ayrıca şiir intihallerine dair çok

geniş bilgi yer almaktadır. Bulak (1282), Beyrut (1292), Kahire (1312, 1935, 1939, 1951, 1959-1962, 1980-1984) ve Riyad'da (I-III, 1403/1983) basılan kitabın, İbn Ebû'l-Hadîd'in şerhini ihtiva eden Kahire 1951 basımı en mükemmeldir. Eser üzerinde son zamanlarda birçok inceleme yapılmıştır: Hasan İsmâil Abdürrâzık, *el-Belâğa fi'l-Meseli's-sâ'ir* (Kahire 1987); Gâlib Muhammed Mahmûd eş-Şâviş, *el-Belâğa fi'l-Meseli's-sâ'ir* (1400, yüksek lisans tezi, Câmîatü'l-İlmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye); Ahmed Süleyman Yâkût, *en-Nahv ve'n-nühât 'inde İbni'l-Esîr fi'l-Meseli's-sâ'ir* (İskenderiye 1989; eserde nahiv ilmiyle nahiv âlimlerinin İbnü'l-Esîr tarafından yapılmış eleştirileri incelenmiştir); Ahmed Muhammed Anber, *Cevle ma'a Ziyâ'iddin İbnü'l-Esîr fi kitâbihi el-Meseli's-sâ'ir* (Kahire, ts., Nehdatü Mısır). 2. *el-İstidrâk fi'r-red 'alâ Risâleti İbni'd-Dehhân el-müsemma bi'l-Me'âhuzi'l-Kindiyye mine'l-me'âni't-Ṭâ'iyye*. İbnü'd-Dehhân tarafından kaleme alınan, Mütenebbî'nin Ebû Temmâm ile Buhtürî'den yaptığı serikata dair risâlenin tenkididir. 3. *el-Câmi'u'l-kebîr fi şinâ'ateyi'l-manzûm mine'l-kelâm ve'l-mensûr* (nşr. Mustafa Cevâd – Cemîl Saîd, Bağdad 1375/1956; Hifnî M. Şeref, Kahire 1958). Muhteva olarak *el-Meseli's-sâ'ir*'e

benzeyen eserde müellif kendi hayatı hakkında geniş bilgi vermiştir. Kâtib Çelebi'nin bu eseri İzzeddin İbnü'l-Esîr'e nisbet etmesi (*Keşfü'z-zunûn*, I, 571) doğru değildir. 4. *Resâ'il İbni'l-Esîr*. Müellifin birkaç cilt tutan edebî ve siyasî mektuplarından seçilmiş 169 risâleden oluşmaktadır (nşr. Enîs el-Makdisî, Beyrut 1959; nşr. Nûrî Hammûdî el-Kaysî – Hilâl Nâcî, Musul 1982). Claude Cahen ile David Samuel Margoliouth, İbnü'l-Esîr'in siyasî mektuplarına dair çalışmalar yapmıştır (bk. bibl.). 5. *el-Ves'yü'l-merkûm fi halli'l-manzûm*. Şiirin nesre çevrilmesi, âyet, hadis ve şiirlerin nesir içinde kullanılma tekniğine dairdir (nşr. İbrâhim b. Ali el-Ahdeb et-Trablusî, Beyrut 1298/1880; nşr. Cemîl Saîd, Bağdad 1409/1989). 6. *el-Bedî' (Dârü'l-kütübü'l-Mısriyye, Belâgat, nr. 615)*. 7. *Risâletü'l-ezhâr (Riyâzü'l-ezhâr)*. Çiçeklerin birbirlerine karşı övünmesini konu alan bu edebî risâle Hilâl Nâcî tarafından neşredilmiştir (Musul 1403/1983). 8. *Kifâyetü't-tâlib fi nakdi kelâmî's-sâ'ir ve'l-kâtib*. Müellifin *el-Câmi'u'l-kebîr*'inin muhtasarı gibidir. İbnü'l-Esîr bu kitabı yazarken İbn Reşîk'in *el-'Umde*'sinden etkilenmiştir. Altmış bir bölümden meydana gelen eserde belâgat, bedî', şiir türleri, edebî tenkit ve serikat konuları incelenmiştir (nşr. Nûrî Hammûdî el-Kaysî v.dğr.,

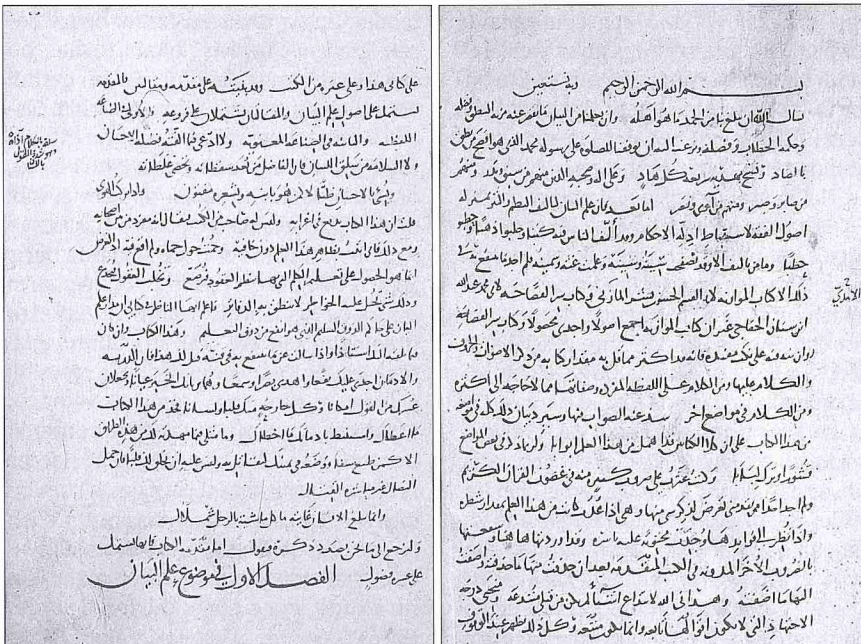
Musul 1982; nşr. Abdülvâhid Şa'lân en-Nebevî, Kahire 1994). 9. *el-Miftâhu'l-münşâ li'l-hadîkati'l-inşâ (fi şinâ'ati'l-inşâ)*. *Kitâbü'l-Me'âni'l-muhtârâ'a fi şinâ'ati'l-inşâ* adıyla da anılan eserde inşâ usul ve tekniğinden söz edilmektedir (nşr. Hilâl Nâcî, Musul 1403/1983; nşr. Abdülvâhid Hasan eş-Şeyh, İskenderiye 1410/1990). 10. *el-Burhân fi 'ilmi'l-be-yân* (Brockelmann, GAL, I, 358). 11. *Teressülü'l-vezîr eş-Şadr el-kebîr* (TSMK, nr. 2630). 12. *Münisü'l-vaḥde*. Ebû Temmâm, Buhtürî, İbnü'r-Rûmî gibi şairlerden seçmeler olup şiirler konularına göre düzenlenmiştir (Köprülü Ktp., nr. 1400; Dârü'l-kütübü'l-Mısriyye, Edeb, nr. 5070).

İbnü'l-Esîr'in kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Risâle fi evşâfi Mısır, Risâle fi'd-dâd ve'z-zâ, 'Amudü'l-me'âni, el-Muhtaşar min Mecma'i'l-emgâl li'l-Meydanî, el-Muhtârât min şî'ri Ebî Temmâm ve'l-Buhtürî ve'l-Mütenebbî ve Diki'l-cin, el-Muhtârât min Hamâseti Ebî Temmâm (Hamâse'den seçilmiş 500 beyit), Mecmû'atü'l-hadîş* (inşâda malzeme olarak kullanılabilen 3000 hadisi içermektedir).

Müellife ayrıca bazı eserler nisbet edilmektedir. Ebû Temmâm ile Buhtürî'nin şiirlerini karşılaştıran uzunca bir mukadime ile otuz bölümden meydana gelen *el-Kavlü'l-fâ'iku'l-edîb bi-utbâ Velîd ve zikrâ Ḥabîb*'de III ve IV. yüzyıl ricâlin-den doğrudan nakilde bulunulmuş olması eserin İbnü'l-Esîr'e nisbeti konusunda şüphe uyandırmaktadır (Muhammed Zağlûl Sellâm, s. 72-73, yazma nüshası için bk. İÜ Ktp., AY, nr. 1410). Kehhâle'nin İbnü'l-Esîr el-Cezerî'ye şüphe ile izâfe ettiği *Kenzü'l-belâğa (Mu'cemü'l-mu'ellifin*, XIII, 98), İmâdüddin İbnü'l-Esîr el-Halebî'ye aittir. Mecdüddin İbnü'l-Esîr el-Cezerî'ye ait olan *el-Muraşşâ' fi'l-âbâ' ve'l-ümmeḥât ve'l-ebnâ' ve'l-benât ve'l-ezvâ ve'z-zevât* adlı eser, İstanbul basıncısı (1304) ve C. Friedrich Seybold neşrinde (Weimar 1896; Amsterdam 1981) Ziyâeddin İbnü'l-Esîr el-Cezerî'ye nisbet edilmiştir.

İbnü'l-Esîr hakkında Doğ'u'da ve Batı'da kaleme alınmış çok sayıda makalenin dışında müstakil eserler de yazılmıştır. Muhammed Zağlûl Sellâm'ın *Ziyâ'üddîn İbnü'l-Esîr ve Cuhûdühü fi'n-naḥd* (Kahire, ts.), Abdülvâhid Hasan eş-Şeyh'in *Şinâ'atü'l-kitâbe 'inde Ziyâ'iddin İbnü'l-Esîr* (İskenderiye 1986), *Dirâsât fi'l-belâğa 'inde Ziyâ'iddin İbnü'l-Esîr* (İskenderiye 1986), Ahmed Matlûb'un *Ziyâ'üddîn İbnü'l-Esîr: Dirâse ve men-*

Ziyâeddin İbnü'l-Esîr'in *el-Meseli's-sâ'ir fi edebi'l-kâtib ve's-sâ'ir* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3012)



hec (Bağdad 1988) ve Faysal es-Sâmir'in *İbnü'l-Eşîr* (Bağdad 1986) adlı kitapları bunlar arasında sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ziyâeddin İbnü'l-Eşîr, *Resâ'il* (nşr. Nûrî Hammûdî el-Kaysî – Hilâl Nâcî), Musul 1982, neşredenlerin girişi, I, 3-58; a.e.: *Dîvânü Resâ'il* (nşr. Hilâl Nâcî), Musul 1402/1982, neşredenlerin girişi, II, 3-76; a.mlf., *el-Meselû's-sâ'ir* (nşr. Ahmed el-Hûfî – Bedevî Tabâne), Riyad 1403/1983, neşredenlerin girişi, I, 39-41; a.mlf., *el-Miftâhu'l-münşâ li-hadîkati'l-inşâ* (nşr. Abdülvâhid Hasan eş-Şeyh), İskenderiye 1410/1990, neşredenlerin girişi, s. 5-28; a.mlf., *Kifâyetü't-tâlib fi nakdi kelâmî's-şâ'ir ve'l-kâtib* (nşr. Nûrî Hammûdî el-Kaysî v.dğr.), Musul 1982, neşredenlerin girişi, s. 3-30; İbn Hallikân, *Vefeyât*, V, 389-397; Zehebi, *A'lâmü'n-nûbelâ*, XXIII, 72-73; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, XII, 204-235; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, VI, 318; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, II, 315; *Keşfü'z-zunûn*, I, 571; Şerefeddin [Yaltkaya], *İbn-i Esîrler ve Mesâhîr-i Ulemâ*, İstanbul 1322, s. 130-139; Brockelmann, *GAL*, I, 358; *Suppl.*, I, 494, 521; Ahmed Muhammed Anber, *Cevle ma'a Ziyâ'ddîn İbnü'l-Eşîr fi kitâbihi el-Meselû's-sâ'ir*, Kahire, ts. (Nehdatü Mısır); Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifin*, XIII, 98; Muhammed Ali Sultân, *en-Nakdû'l-edebî fi'l-karnî's-şâminî'l-hicrî*, Dimaşk 1394/1974, s. 92-97; Muhammed Abdullah el-Hamdân, *Benü'l-Eşîr: el-Fürsânü's-selâse*, Riyad 1397/1977; G. J. H. Van Gelder, *Beyond the Line*, Leiden 1982, s. 146-152; Ahmed Matlûb, "Âşâru Ziyâ'ddîn İbnü'l-Eşîr", *Buhûşu nedveti Ebnâ'l-Eşîr*, Musul 1982, s. 41-84; Hüseyin Ali Mahfûz, "Ebnâ'u'l-Eşîr fi merâcî'l-'Arabiyye ve'l-ecnebiyye", a.e., s. 99-143; Abdülcebbar Ulvân en-Nâyile, "Dirâse fi gevâhidi ve istişhâdi İbnü'l-Eşîr fi'l-Meseli's-sâ'ir", a.e., s. 145-182; Fahreddin Kabâve, "Ziyâ'uddîn ve 'ilmü'l-'Arabiyye fi'l-mizân", a.e., s. 323-346; Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Deurinde Eyyûbüler Devleti*, İstanbul 1983, s. 340-342; D. S. Margoliouth, "On the Royal Correspondence of Diyâ'eddin (İbn al-Athîr) El-Jazarî", *Actes du 10^e congrès international des orientalistes*, Paris 1984, III/3, s. 7-21; İhsan Abbas, *Târîhu'n-naqdî'l-edebî 'inde'l-'Arab*, Amman 1986, s. 592-607; Muhammed Zağlûl Sellâm, *Ziyâ'uddîn İbnü'l-Eşîr ve cühûdühû fi'n-naqd*, Kahire, ts. (Dârü'l-maârif); Cl. Cahen, "La correspondance de Diya ad-Din Ibn al-Athir, liste de lettres et textes diplomatiques", *BSOAS*, XIV (1952), s. 34-43; S. A. Bonebakker, "Notes on Some old Manuscripts", *Oriens*, XII-XIV, Leiden 1960-61, s. 159-194; Taieb el-Achèche, "La Kifâyat al-tâlib, attribué à Diya ad-Din Ibn al-Athîr", *Arabica*, XIX/2, Leiden 1972, s. 177-189; Ferid Cühâ, "Mekânetü Ziyâ'ddîn İbnü'l-Eşîr fi târihi'n-naqdî'l-edebîyyi'l-'Arabî", *MMLADm.*, LXIII/4 (1988), s. 664-676; F. Rosenthal, "İbn al-Athîr", *EP* (Fr.), III, 746-747; Bedevî Tabâne, "el-Meselû's-sâ'ir", *Tİ*, II, 101-102; Saïd Abdülfetâh Âşûr, "el-Kâmil fi't-târîhi li'bni'l-Eşîr", a.e., II, 906-922; Muhammed Ali Lisânî Fişârekî, "İbn Eşîr", *DMBİ*, II, 705-708.



İSMAIL DURMUŞ

İBNÜ'L-EŞ'AS

(bk. MUHAMMED b. EŞ'AS).

İBNÜ'L-EŞ'AS, Abdurrahman b. Muhammed

(ابن الأشعث، عبد الرحمن بن محمد)

Abdurrahmân b. Muhammed
b. el-Eş'as b. Kays el-Kindî
(ö. 85/704)

Halifeliğini ilân eden
âsi Emevî kumandanı.

Kinde krallarının soyundan gelir. Hz. Peygamber'in huzurunda müslüman olan, fakat daha sonra ridde hareketine katılan ve Hz. Ebû Bekir tarafından affedilip kız kardeşiyle evlendirildikten sonra fetihler sırasında büyük yararlıklar gösteren sahâbi Eş'as b. Kays'ın torunu, ileri gelen emirlerden Muhammed b. Eş'as'ın oğludur. Adı ilk defa Kerbelâ faciasından önce, Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gönderdiği amcazadesi Müslim b. Akil'in saklandığı yeri Vali Ubeydullah b. Ziyâd'a bildirmesiyle duyulmuştur. Bu sebeple dedesini de Hz. Ali'ye ihanet etmekle suçlayan Şiiler ona ve soyundan gelenlere karşı düşmanlık beslerler. Ancak bazı kaynaklar da İbnü'l-Eş'as'ın bu hareketi düşüncesizlikle yaptığı belirtilmektedir.

İbnü'l-Eş'as, başlangıçta Ubeydullah taraftarı olmasına rağmen Müslim b. Akil'in idamından sonra Emevîler'le mücadele eden Abdullah b. Zübeyr'in safına geçti ve Muhtâr es-Sekaffi ile Mus'ab b. Zübeyr arasında cereyan eden Muhtâr'ın öldürüldüğü savaşta Mus'ab'ın ordusundaki Küfeli askerleri yönetti; böylece daha önce Muhtâr tarafından öldürülen babasının da intikamını aldı (67/687). Halife Abdülmelik'e karşı yapılan Deyrûlcâselik Savaşı'nda (72/691) yine Mus'ab'ın yanında carpuştı. Bu savaşta Mus'ab'ın yenilerek öldürülmesi üzerine bütün Irak Emevîler'in hâkimiyetine geçti. Uzun süreden beri Hâricîler'le uğraşan Mus'ab'ın ordu kumandanlarından Mühelleb b. Ebû Sufre, Halife Abdülmelik'e biat edince İbnü'l-Eş'as da ona uydu ve böylece tekrar Emevîler'e katılmış oldu. Irak'taki bu karışıklıklar Hâricîler'i kuvvetlendirmiş ve Mühelleb'i onlarla başa çıkamaz duruma getirmişti. Bunun üzerine Kûfe Valisi Bîşr b. Mervân, İbnü'l-Eş'as'ı 5000 kişilik bir Kûfe ordusunu başında Ezrakî Hâricîleri ile mücadele etmesi için Basra Valisi Hâlid b. Abdullah b. Hâlid b. Esîd'in emrine verdi. Ahvaz yakınlarına kadar ilerlemiş olan Hâricîler Basra-Kûfe ordusu karşısında yirmi gün dayanabildiler. Bu başarıdan sonra İbnü'l-Eş'as Rey valiliğine tayin edildi (73/692). Ancak onun bu görevde ne kadar kaldığı ve ne gibi faaliyetlerde bulun-

duğuna dair kaynaklarda bilgi yoktur. 76 (695) yılında Hâricîler, Şebîb b. Yezid eş-Şeybânî'nin liderliğinde Mardin ile Nusaybin arasındaki bölgeye yerleşerek Kûfe ve civarına baskınlar düzenlemeye başladılar; bu arada birçok Emevî birliğini bozguna uğrattılar. Bunun üzerine Irak genel valisi Haccâc b. Yûsuf es-Sekaffi, 6000 kişilik bir ordu kurarak İbnü'l-Eş'as'ın kumandasında Şebîb'i yakalamakla görevlendirdi. İbnü'l-Eş'as'ın hemen hücumla geçmeyip ihtiyatlı davranarak onu takibe başlaması sebebiyle sonuç alınamayınca Haccâc kumandayı Osman b. Katan'a verdi. Fakat Osman da hiçbir ciddi tedbire başvurmadan derhal hücumla kalktığı için yapılan savaşta mağlûp oldu ve öldürüldü; Osman'ın maiyetinde çarpuşmalara katılan İbnü'l-Eş'as da yaralandı.

77 yılının sonlarında (697) peşine düşürdüğü başka kumandanlar vasıtasıyla Şebîb'den ve diğer gailelerden kurtulan Haccâc yeniden fetih hareketini başlattı ve Mühelleb'i Horasan valiliğine tayin edip bu cepheden emin olduktan sonra iç karışıklıklardan faydalanarak vergi ödemekten vazgeçen Kâbülistan'ın Türk hükümdarı Rutbîl'in (Zunbil) üzerine İbn Ebû Bekre'yi gönderdi. Rutbîl, Türk tarzı hilâl taktiğiyle İslâm ordusunu ülkenin içlerine çekip dönüş yollarını kestikten sonra âni bir hücumla hezimete uğrattı ve kılıçtan geçirdi (79/698). Haccâc, bu yenilginin intikamını almak için Kûfe ve Basra ordugâhlarından seçtiği 40.000 kişiden oluşan büyük bir ordu kurdu ve en iyi şekilde teçhiz etti; ayrıca askerlere ücretlerinin yanı sıra kazanacakları zafer için peşinen para verdi. Elbiselerinin göz alıcılığından dolayı tavus kuşlarına benzetilerek "cüyûşü't-tavâvis" lakabı takılan bu askerlerin başına da İbnü'l-Eş'as'ı getirdi ve onu fethetmekle görevlendirdiği Sistan'a müstakbel vali olarak tayin etti. 80 (699) yılında harekete geçen İbnü'l-Eş'as, arazinin dağlık olmasını dikkate alarak düzenli bir şekilde ilerlemeye başladı ve Rutbîl'in haraç verip karşılığında barış yapma teklifini geri çevirdi. Afganistan'ın büyük bir kısmını ele geçirdi ve zaptettiği şehir ve kalelere, Irak ile irtibatı sağlamak için birlikler yerleştirdi. Kış mevsimi yaklaşınca da bölgeyi tanımak ve haraç toplamak amacıyla harekâtı durdurarak durumu Haccâc'a bildirdi. Fakat Haccâc fetihleri sürdürmesini, aksi halde kumandayı kardeşi İshak'a bırakmasını emreden bir mektup gönderdi. İbnü'l-Eş'as kumandanlarını toplayarak Haccâc'ın mektubunu okudu ve ne düşündüklerini sordu. Haccâc'ı sevmeyen Iraklı kumandanlar ise